

Mannovské paradigma aneb Svět podmíněné existence u Ladislava Klímy

— István Vörös —

Zdalipak motýl napíchnutý na špendlík
znamená zničení krásy, anebo její zvěčnění?
(Vajl 2003: 257)¹

Lze se Ladislavu Klímovi více přiblížit, když na to půjdeme přes Thomase Manna? A lze se Ladislavu Klímovi vůbec přiblížit? Do takto zestručněné otázky se raději nepouštějme. Klíma je samotář, adekvátní génius, jenž se uzavírá do vlastního světa a není v něm občanem. Lze se Thomasi Mannovi více přiblížit, když na to půjdeme přes Ladislava Klímu? Přiblížit se, ale komu? Němcí? Čechovi? Maďarovi? A lze se Thomasi Mannovi vůbec přiblížit? Do takto zestručněné otázky se raději nepouštějme. Přestože se Mann maskuje za společenského člověka, za svědomí, ba dokonce sebepoznání všech Němců, je jen sám pro sebe. Skrývající se génius, který se uzavírá do vlastního světa a občan v něm přímo překypuje, neboli: uměle se k tomu nutí, scvrkává se, deformuje, pěstuje se v občana. V Němce.

1 Přeložil autor příspěvku.

Mann v Němce, Klíma v Čecha, i když i on občas koketuje s němectvím. S jeho problematikou. S dvojí povahou německé existence. S dvojakostí jednoty a rozdrobenosti. S knížeckým, nikoliv říšským způsobem včlenění se do existence. Příklady obou těchto způsobů jsou vidět právě na německé historii. Knížecký způsob existence a její pochopení je pestrá duchovní spleť, jež možná z hospodářského a politického hlediska nevedla k jednoduché situaci, o to užitečnější však byla pro duchovno (myšlení a víru). Bez této spleti, bez jejích záhybů a skrýší by nemohl přežít už ani Luther, nikdy by nemohla začít reformace se všemi svými důsledky.

Mann se předávkoval občanskou podstatou a je jí omámen stejně jako Klíma svými narkotiky. Oba hledají knížecký způsob existence. Že bychom se tím přiblížili jejich příbuznosti? Nebo jsou opačnými póly stejného pojetí existence? I to je příbuznost. Být negací toho druhého. (Podobný vztah pojí i Flaubertovu *Paní Bovaryovou*, 1857, s *Babičkou* Boženy Němcové, 1855: jsou vzájemnými antitezemi. Spisovatelčin život, její problémy a hledání ženina místa ve společnosti navíc připomínají spíše hrdinku francouzského románu než vlastní románovou postavu.)

Mann a Klíma jsou zhruba současníci. Svět vidí z podobné časové perspektivy.² Z hlediska toho, na co zaměřují pozornost, je však už situace jiná. První na svět, který pro oba představuje spleť, členitou tkaninu desky německojazyčných oblastí, hledí ze severu, druhý z východu. Je to svět podmíněné existence. „Čím víc postupujeme v Německu směrem na sever, tím je pivo lehčí a tím lehčí jsou i kontury“ (Vajl 2003: 254).

Nechodme dál kolem horké kaše. V jejich dvou románech přibližně ze stejné doby – Klímově *Utrpení knížete Sternenhocha* (1928)³ a románu Thomase Manna *Královská výsost* (1961)⁴ – lze nalézt překvapivě mnoho

2 Časová perspektiva je určité hledisko v čase, z něhož pohlížíme na svět. Je neoddělitelné od kalendářního data a věku člověka. (Od historičnosti a každodennosti.) Oba komponenty se pomalu, ale vytrvale mění. V případě Manna (* 1875) a Klímy (* 1878) se tato pojetí času vyvíjejí nutně paralelně. Časový horizont se nad nimi posunuje stejným směrem. Posunuje? Pádí? Nebo se prokousává kupředu? „Čas nenabízí žádnou podívanou, naopak vytváří prostředí neviditelnosti. [...] zatímco vše, co se objevuje, si čas v jistém smyslu přeje a čas pro sebe ukrajuje“ (Derrida 2003: 16). Časová perspektiva tedy nevzniká viděním, nýbrž díky vzniku se rodí viditelné. Náš životní příběh je permanentně se měnící zorný úhel, skrze který pohlížíme na svět a bez něj by pro nás svět nebyl viditelný.

3 V letech „1906–1909, kdy vychrlil jako v závratí devět románů“ a „ve svém druhém beletristickém období, během první světové války a těsně po ní, připravil Klíma k vydání už dříve vzniklé [...] *Utrpení knížete Sternenhocha*“ (Holý 2002: 44, 47).

4 Dílo vzniklo mezi lety 1906 a 1909 (srov. Bürgin – Mayer 1974: 32, 34).

příbuzných rysů. Dějištěm je v obou případech z hlediska duchovního života dosud stále rozdrobené Německo, v němž ve stínu císařství (proti němu? nebo souběžně s ním?) stále ještě fungují knížectví.⁵ Tato knížectví jsou však čím dál víc jen součástí zaniklé tradice a pomalu odplouvají doztracena. Už existují pouze ve vědomí. Pomocí nacionalismu jsou nahrazovány větší, širší a agresivnější identitou a obrazem vlasti. Teď ovšem nechceme mluvit o nacionalismu, nýbrž o současně se odehrávajících a ve stejné době vznikajících románech dvou velkých spisovatelů, které se jako k poslednímu útočišti uchylují k existenci, jež se z nacionalismu snaží vyklouznout.

Oba romány pojednávají o dědicích knížectví o velikosti městského státu, o jejich manželstvích a určitých vadách osobnosti. O harmonii a disharmonii, které z toho všeho plynou. První z dědiců nemůže počítat s tím, že bude mít někdy moc, kterou však získá díky manželství, druhý s mocí počítat může, ovšem kvůli manželství o ni přijde. U Manna je zmíněná vada vrozená – jde o zakrnění jedné paže, tedy nedostatek, který lze snadno zakrýt a kompenzovat. U Klímy se jedná o šilenství. Hysterickou lásku, extrémní ponížení, brutální vraždu a po ní následující duševní krizi, jež ústí v halucinace a totální rozklad osobnosti.

Již citovaný Pjotr Vajl postupuje ve své knize podobně jako my, když spojuje obě životní díla na základě toho, jakého zachycují genia loci. Nezkoumá současně se odehrávající životy, ale životní díla spějící do stejného místa. Tato místa jsou samozřejmě rodišti či nejdůležitějšími bydlišti obou autorů. Při zachycení nejen ducha, ale přímo génia míst nacházejí také vlastní genialitu. Ke které nevede – dle mého přesvědčení pro nikoho – cesta jinudy než skrze společnou genialitu. Společná genialita je příbuzná s Jungovým pojmem *kolektivní nevědomí*, i když si ji lze uvědomit. V tomto procesu nám může být ku pomoci právě genius místa jako myšlenka a jako prostor hledání. Tento pojem není totožný s bachtinovským časoprostorem, jelikož ten pojednává o vnitřní struktuře díla, zatímco tento o skutečné prostorovosti světa stvořeného autorem. Ostatně časoprostor jsme před chvílí už

5 V době rozkvětu císařství tyto formy pomalu upadají, a právě tím získávají pro spisovatele jakési nenapodobitelné kouzlo, dekadenci, náplň neexistujícího. Sebastian Haffner mluví v souvislosti s Pruskem o dvojích, souběžně se odvíjejících dějinách: „[...] die Reichsgeschichte und die preußische Geschichte dieses Dreivierteljahrhunderts sind nicht identisch, sie laufen nicht einmal parallel; sie sind eher gegenläufig“ (tři čtvrtiny tohoto století nejsou dějiny říše a Pruska totožné, někdy nejenže nejdou paralelně, ale spíše opačně – Haffner 1998: 428). To, co můžeme prohlásit o rozkolu a odděleném chodu dějin Pruska a říše, platí samozřejmě i o vztahu historie ostatních německých držav a říše.

rozebrali, když jsme pojmenovali časovou perspektivu autora. Nyní se tedy podívejme na druhou část *genia loci*, přičemž použijeme i pozměníme myšlenku Pjotra Vajla. Genius určitého místa je výsledkem dlouhého procesu utváření. Nevzniká ve skutečnosti, nýbrž v jejím pochopení a zobrazení. Není vidět, ovšem zpřesňuje jednoduchý, snad až příliš tvárný pojem *tradice*. *Tradice* se může týkat všeho možného. Genius místa disponuje konkrétnějším, hmatatelnějším obsahem. Už dříve jsme se dostali zpět v čase minimálně k Lutherovi, když jsme zkoumali souvislosti Mannovy a Klímovy literární tvorby. Přesněji řečeno, při hledání *genia* dvou jimi vymyšlených míst, jež patří do stejné historické kategorie, stejným způsobem koketují s bytím a nebytím, avšak v rámci svých kategorií vůbec stejná nejsou.

Ani Mann, ani Klíma nezachycují přímo *genia loci* svého rodiště. Co však považujeme za jejich rodiště? Domnívám se, že Mann by za něj v duchovním smyslu mohl považovat Wagnerem popsany a zobrazený svět. Německý mistr měl na jeho myšlení rozhodující vliv: „Mistrům básníkům norimberským byla jasná rozdrobenost světa, ale věřili tomu, že je možné, aby nad chaosem znovu zavládl smysl. To, co je iracionální, chtěli učinit racionálním“ (Vajl 2003: 257). Mluví o spleti, která vzniká záplatováním potrhaného německého historického vědomí a která dodává myšlenkové pozadí a kompoziční vzor četných klasických německých životních děl. Také Čechy jsou součástí tohoto již rozpadlého a po svém rozpadu i zaniklého římskoněmeckého světa, a sice na základě vlastní historie i jako přívěsek Rakouska. Nezapomínejme, že se Češi málem poněmčili, málem porakouštili. Málem počeštili Rakušany a málem pokafkovštili celou střední Evropu. Kdyby psal Klíma německy, Mann by si ho zcela určitě všiml, jako si všiml Musila. Kdyby psal Mann česky, zcela určitě by Klímu velmi iritoval, jako ho iritovalo vše, co je literatura.⁶

Dva radikálně odlišní autoři zachytili ve dvou radikálně odlišných románech z podobné časové perspektivy podobného *genia loci*, dokonce i časová perspektiva obou děl se shoduje. Oba romány vznikají zhruba ve stejné době a zhruba ve stejné době se také odehrávají – ve schizofrenickém období před první světovou válkou.⁷ Tím odlišnější je však pokračování. Mann svou knihu publikoval již v roce 1909,

6 „Klímovo dílo mělo být podle autora ‚plivnutím na vše, co se zvalo literaturou‘“ (Holý 2002: 45).

7 „[...] histriónské filozofické gesto Ladislava Klímy – prohlášení světa za vědomí a nic, za výtvor absolutní vůle – bylo patrně motivováno pocitem labyrintičnosti, chaotičnosti reality a života“ (Hodrová 1994: 113).

zatímco Klíma ji připravil k tisku během první světové války a vyšla až roku 1928, měsíc po jeho smrti (Holý 2002: 47). Tou dobou už je Thomas Mann dávno na Kouzelném vrchu. Podařilo se mu nastavit příznivý poměr sebedestrukce a kreativity, a nic mu není vzdálenější než role prokletého básníka.

Obě knihy jsou historickými romány v přítomném čase. Takovýto termín neexistuje, i historické romány se obvykle chválivají tvrzením, že vlastně ani nejde o historický román, nýbrž o něco víc. Milan Kundera píše o této problematice v hodnocení Anatola France následovně: „Nenazval bych tedy *nedostatkem*, smývá-li román dobu života hlavního hrdiny s časem historickým; avšak musím říct, že je to *nevýhoda*; splynutí obou časů podněcuje čtenáře k tomu, aby román *Bohové žijí* chápali jako ‚historický román‘ neboli jako oživení historie. Což je pro francouzského čtenáře osudná past“ (Kundera 2010: 62). Méně je však pastí zobrazit skutečnou historii smyšleného světa, nesouvislé pokračování německé historie v přítomnosti, v prolnutí s životem románových hrdinů. Historický román je víceméně vždy zobrazením neexistujícího, již zaniklého světa, jenž existuje pouze v mentálním prostředí. Ve francouzské literatuře je snad v této době potřeba vyhybat se i pouhému zdání historického románu. Díla odehrávající se v německé oblasti se – pokud jsou autentická – naplňují historií skrývající se v přítomnosti.

Druhý Mannův román v sobě nese salonní drama a právě z toho plyne jeho ironie. Zastaralé knížectví spějící k zániku či státní formu, která již ztratila váhu a patří neexistující minulosti, může zachránit jen jmění pocházející z Ameriky. Vznik německého císařství zpečetil i osud bavorského, ba i pruského království. Velká německá historie se začíná teprve rozvíjet a nikdo dosud nemůže vidět směr jejího triumfu ani to, kam povede. Německá spleť se trhá, na její místo nastupuje pevné říšské sukno a tato říše vede své obyvatele ke dvěma katastrofálním debaklům, které by v žádném případě nemohly nastat bez jejich předchozích úspěchů.

Je možné, že každá identita je dvojí, jen si vždy nevšimneme její dvojaké povahy. U Manna se to jeví zdánlivě jako menší problém, v kontextu obou děl jde také o dílo méně významné. Mohli bychom říct, že se jedná o vedlejší produkt dlouhého období hledání, jež následovalo po prvním velkém románovém úspěchu. Kdyby jím ovšem bylo. Z jistého hlediska je totiž každé dílo vedlejším produktem spisovatelské práce. Jenže skutečný produkt, duchovní přínos, ulpí vždy na materiálu díla jako břecťan na zdi domu. Ironický jazyk a přiléhavou

formu udržování odstupu Mann hodně piluje i v *Královské výsosti*. Je také důležitou zastávkou v procesu zapojení wagnerovských poznatků do souřadnicové soustavy doby neboli století, které už můžeme nazývat dvacátým. Předmětem této spisovatelské práce je přesazení ponaučení plynoucích z Wagnerova celoživotního díla ze středověkého do buržoazního světa, výsledek je naprostý úspěch. Vedlejším produktem tříleté činnosti je text nazvaný *Königliche Hochheit* (*Královská výsost*). Účinek tu lze nazvat pouze devadesátiprocentním. Mann ovšem ve velkém eseji věnovaném Richardu Wagnerovi tuto shodu přesně vysvětluje, když podobně jako my hledá literární paralelu: „Například Zola a Wagner, cyklus ‚Rougon-Macquart‘ a ‚Prsten Nibelungů‘ – před padesáti lety by nejspíš nikoho ani nenapadlo postavit tyto dva autory a tato dvě díla vedle sebe. A přesto patří k sobě. Dnes už přímo bije do očí příbuznost ducha, záměru a prostředků“ (Mann 1963: 191). To, co je u něj ironií, je u Klímy filozofickým laděním. Klíma se ke svému světu odvažuje mnohem blíž, tak blízko, jak blízko se spisovatel ve svém stvořeném světě odvážit vůbec nemůže.⁸ Přeje si radikálně změnit literaturu, jeho humor se zdá být prokletím, on sám pak typickým ztělesněním prokletých básníků.

Jak je možné, že jedna základní idea napadne ve stejnou dobu na podobném nebo odlišném – ve své podobnosti odlišném a ve své odlišnosti podobném – místě najednou dva lidi, dva génie? Tito dva géniové jsou opět odlišní jen ve své podobnosti a naopak. Nemá cenu to dál stupňovat. Obvykle se v těchto chvílích mluvívá o duchu doby, to ovšem nic nevysvětluje. Spíš bychom měli pohovořit o geniu loci, tím se řešení přiblížíme. Stejně místo je v tomto případě následkem volby, vědomé volby plynoucí z úvahy a pochopení. Existující životní situace už neexistujících německých knížectví. Přeorientování „já“ od *malého* k *velkému*.

To můžeme nazvat mannovským paradigmatem. Napsat, co si nemyslíme my, ale to, co si myslí místo, vypsát dané téma dřív než jiní, dřív než ti prokletější, i když třeba přizpůsobivěji, ale právě proto s větším úspěchem. Mann toto téma Klímovi samozřejmě nevypsal, ale vepsal ho místo něho do světové literatury. Výměnou za to si nedopřál zešilet, stát se alkoholikem, být homosexuálem, být Čechem (ačkoli později se stal na pár let československým občanem), nedopřál si nebýt občanem, nepořídít si rodinu, nezestárnout. Klíma si všechn tento luxus mohl užívat, homosexuál sice nebyl, ovšem život si zařídil co možná nejasexuálněji.

8 „Klímovi hrdinové [...] se pokoušejí vyléčit svou úzkost transformací neskutečného ve skutečnost“ (Papoušek: 2004: 152).

Dokonce si dopřál i být ve starém smyslu slova Němcem: duchovním občanem někdejšího rozdrobeného římskoněmeckého císařství.

Na tomto místě bychom se měli zmínit také trochu o době. Dnes je tak v módě mluvit o krátkém 20. století, že by snad nebylo úplně na škodu položit si otázku, je-li tato myšlenka správná: „Dvacáté století už skončilo. Bylo to krátké století. Trvalo pětasedmdesát let. Od roku 1914 do roku 1989. Dvěma hlavními událostmi tohoto století byly dvě světové války“, napsal frapantně John Lukacs (Lukacs 1994: 9). Frapantně, avšak s poněkud předčasně vyvozeným ponaučením. Navíc aniž by vůbec vyčkal na skutečný konec století. Já osobně si myslím, že paradigma 21. století začíná mnohem spíše 11. září 2001, nebo že nové století začíná přesně ve chvíli, kdy z matematického hlediska začít má, totiž rokem 2001. Ovšem nás teď nezajímá jeho konec, ale spíš začátek. Nezačíná totiž první světová válka v duchovním smyslu slova už dřív? Jsou snad *Královská výsost* nebo Klímův román díly 19. století? Neukazuje snad *Kouzelný vrch* (1924) přesně to, co předchází světovému požáru? V tom případě ovšem 20. století začíná už příjezdem Hanse Castorpa na Kouzelný vrch v roce 1907. Chceme-li ho však spojit s nějakou historickou událostí, pak ruská revoluce z roku 1905 je předzvěstí všeho, co patří k povaze začínajícího století. Dokonce už předchází japonsko-ruská válka. Pokud však dobře chápu, co jsme dosud napsali, anebo dobře chápeme, co jsem dosud napsal, pak moderní myšlenka paralely Wagner–Zola, přesazení mýtu do reality, začíná versailleským vyhlášením Německého císařství (a v podstatě lze od tohoto okamžiku odpočítávat i obě světové války). Dlouhé 20. století by mohlo stejně dobře začínat i v roce 1871 a trvat až do roku 2001, tedy 130 let. Není to o nic horší než teorie krátkého 20. století – je nejvyšší čas s touto líbivou teorií skoncovat. Dlouhé 20. století rakousko-uherské monarchie začíná dokonce o trochu dřív – vyrovnáním v roce 1867, respektive jeho vážným omylem, jenž opomíjel Čechy. A končí napravením této krivdy, připojením k Evropské unii v roce 2004, takže v našem regionu lze mluvit klidně i o 137 letech. To už však není mannovské paradigma. To je paradigma klímovské. 20. století trvá od rozsáhlé industrializace po změnu klimatu. Pozor: 20. století se rozpíná!

Ladislav Klíma rozšířil pojem literatury, duše, říše temna.⁹ Vytvořil přinejmenším stejně široký prostor po pochopení temných míst

9 Podívejme se v této souvislosti na jeden ironický příklad: „Sdělit jsem Vám, myslím, již své pozorování: že často, když v hostinci vyjdu do písoiru, ihned a snadno najdu tam myšlenku, kterou jsem u stolu marně hledal“ (Klíma 1993: 80).

20. století jako jeho současník zabývající se tímtež geniem loci – Franz Kafka. To ovšem všichni vědí. Mnohem důležitější je uvědomit si, že pracoval na stejné věci i s Thomasem Mannem. On však byl schopen přijmout směšnou roli vnější velikosti. Jeho kníže je šílený. Zatímco ten Mannův je úspěšný, povrchní, zamilovaný, kolektivně založený. Avšak Mann povrchní není, jen pracuje i na povrchu. Pocházejí ze stejného místa, z Německa, jaké již neexistuje, ze Svaté říše římské (která snad ani nikdy neexistovala a vždy se vyskytovala jen v minulém čase), a žijí ve stejné době, v přece jen započatém 20. století, o němž se také sami domnívali, že už trvá. Až později jsme se jim několik let snažili sebrat pořádný kus století. Byl to omyl. Toto je mannovsko-klímovské paradigma.

Dnes ráno ke mně na ulici přišel jeden mladý muž, sdělil mi, že je spisovatel, navíc „guerilla spisovatel“, a snažil se mě přemluvit, abych si od něj koupil několik novel s výrazným, nezvyklým, skandálním humorem. Řekl jsem, že ne. Myslel jsem na to, že musím spěchat domů, protože musím psát o Ladislavu Klímovi. Proč vlastně? Protože chci psát, protože já sám jsem spisovatel, i když ne „guerilla spisovatel“, získal jsem ocenění, na která jsem byl až dosud pyšný, a míním být i dál, chtěl jsem psát o jednom „guerilla spisovateli“ a o dalším, který dokázal zůstat „guerilla spisovatelem“ i jako občan. Neodbytnému spisovateli jsem odpověděl, že já při touze po čtení sahám raději po knihách. Pak jsem mu ukázal záda – v tom okamžiku jsme se oba definitivně stali dětmi kdoví jak ještě dlouhého 21. století.

Prameny

KLÍMA, Ladislav

1990 *Utrpení knížete Sternenhocha* (Praha: Paseka) [1928]

1993 *Měj odvahu k sobě* (Praha: Trigon)

MANN, Thomas

1961 *Királyi fenség* [Královská výsost], přel. Klára Szólóssy (Budapest: Európa Könyvkiadó) [1906–1909]

Literatura

BÜRGIN, Hans – MAYER, Hans-Otto

1974 *Thomas Mann. Eine Chronik seines Lebens* (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag)

DERRIDA, Jacques

2003 *Az idő adománya* [Dar času], přel. Lóránd Kicsák (Budapest: Gond-Palatinus) [1991]

HAFFNER, Sebastian

1998 *Preußen ohne Legende* (München: Siedler) [1979]

HODROVÁ, Daniela

1994 *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie* (Praha: KLP)

HOLÝ, Jiří

2002 „Dva prokletí a proklínající básníci“, in idem: *Možnosti interpretace* (Olomouc: Periplum)

KUNDERA, Milan

2010 *Találkozás* [Setkání], přel. Zsuzsa N. Kiss (Budapest: Európa Könyvkiadó) [2009]

LUKACS, John

1994 *A XX. század és az újkor vége* [Konec 20. století a nového věku], přel. András Barkóczi (Budapest: Európa Könyvkiadó) [1993]

MANN, Thomas

1963 „Richard Wagner szenvedése és nagysága“ [O velikosti a utrpení Richarda Wagnera], přel. Klára Szólóssy in idem: *Válogatott tanulmányok* (Budapest: Európa Könyvkiadó) [1933]

PAPOUŠEK, Vladimír

2004 *Existencialisté. Existenciální fenomény v české próze dvacátého století* (Praha: Torst)

VAJL, Pjotr

2003 „A cipésmesterség titkai“ [Tajemství obuvnictví], in idem: *A hely zsenije* [Genius loci] (Budapest: Európa Könyvkiadó)

Mann's paradigm or Ladislav Klíma's world of conditioned existence

Thomas Mann and Ladislav Klíma are two important writers from the same generation, with a completely different understanding of literature and a completely different lifestyle. But they come from the same part of Europe, and between 1906 and 1909 they wrote two novels, which are close to each

other. Or are they the opposite of each other? The two books are: *Königliche Hochheit* (1906–1909) by Thomas Mann and *Utrpení knížete Sternenhocha* (1928) by Ladislav Klíma. In both titles we can find the same world: hoch – is this just an accident? Or is there a spirit (genius) of the age? Or not of the age, but a spirit of the place. In this case a small German state, a town. My text is about the genius loci, about parallels in literature, which may meet in this essay.

Keywords

Ladislav Klíma, Thomas Mann, genius loci